

IVO PETRICIOLI

KRSTIONICA S IMENOM »VUISSASCLAVO DUCI« I PROBLEM NINSKOG BAPTISTERIJA

UDK 726.5 : 949.713 (Dalmatia) »7/10«
Izvorni znanstveni članak
Original Scientific Paper

Dr Ivo Petricioli
Y — 57000 Zadar
Filozofski fakultet

Nije potrebno isticati kolika je vrijednost ranosrednjovjekovnog epigrafičkog materijala što je sabran iz dalmatinskih arheoloških nalazišta. Značajan broj natpisa na kamenom namještaju iz crkava tog vremena, gdje se susreću imena hrvatskih vladara i drugih dostojanstvenika, povijesni su izvori prvoga reda, pa u usporedbi s drugim takvim izvorima upotpunjuju osnovne kronološke i povijesne podatke. Isto toliko oni pridonose i rješavanju složenih pitanja iz sfere povijesti umjetnosti, koja za taj period, nesigurno definiran kao »predromanika« ili »umjetnost ranoga srednjeg vijeka« ne raspolaže čvršćim metodološkim osloncima.

I tako natpisi s imenima hrvatskih vojvoda Trpimira, Branimira i Muncimira, ili natpis prokonzula Grgura u Zadru s obzirom na to da su vremenski čvrsto fiksirani, pomogli su mnogo u određivanju kiparskih radionica i čak datiranju, doduše približnom, nekih arhitektonskih objekata.¹

Nasuprot njima jedan reprezentativan i lijep objekt, odnedavna u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu, koji predstavlja i za našu povijest i za našu povijest umjetnosti veliku vrijednost, krstionica (krsni zdenac) što ju je, prema uklesanom natpisu, dao izraditi svećenik Ivan u doba vojvode Višeslava (*Iohannes presbyter sub tempore Vuissasclavo duci*), ostala je nedefinirana. Obrnuto od spomenutih slučajeva, gdje su natpisi pomogli rješavanju povijesnoumjetničkih pitanja, ovdje se najprije na osnovi nesigurne stilskoumjetničke analize ne samo datirala krstionica u početak 9. stoljeća, nego se pokušalo definirati povijesnu ulogu kneza Višeslava, a kasnije na osnovi te iste nesigurne stilskoumjetničke analize i epigrafičkih osobina natpisa datirala se krstionica u 11. stoljeće! No problematika oko te krstionice

¹ I. Petricioli, Oko datiranja umjetničkih spomenika ranoga srednjeg vijeka, *Gunjačin zbornik*, Zagreb 1980, 113—120.

ne sastoji se samo u datiranju, pa bih se želio još jednom osvrnuti na nju² i detaljnije ilustrirati sva pitanja što se uz nju vezuju, nastojeći potražiti put za njihovo rješenje.

S tom vrijednom krstionicom upoznala se kulturna javnost god. 1853, kad je bila prenesena u mletački muzej Correr iz kapucinskog samostana Redentore na Giudecchi u Veneciji. Krstionica se nalazila u samostanu »od pamtivijeka« i kapucini su ju darovali muzeju na nagovor Emanuela Cicogne. Cicogna je požurio da krstionicu objavi u prvom redu zbog natpisa što je na njoj uklesan, pa je uz pomoć upravitelja muzeja, Vincenza Lazarija, napisao članak za lokalni list »Gazzetta di Venezia«, potpisavši ga inicijalom »C«.³ Cicogna je pažnju usredotočio na ime »Wissaslavo duci« i pretpostavio da se radi o ruskim knezovima »Ysiaslafu« ili »Vzeslafu«, koji su živjeli u 11. st. a došli su u doticaj s rimskom crkvom. Neposredno nakon toga javio se anonimni pisac (potpisan inicijalom »F«), u drugom mletačkom listu »Vaglio«,⁴ koji se predstavio kao poznavalac hrvatskog jezika, tvrdeći da riječ »Wissaslavo« znači »viša glava« i da je sinonim za »dux«, što bi značilo da je svećenik Ivan bio ujedno i vladar. Na članke u venecijskim listovima reagirao je Zadrani Giuseppe Ferrari-Cupilli u »Osservatore Dalmato« upozoravajući da se u imenu »Wissaslavo« krije neki hrvatsko-dalmatinski knez.⁵ Anonim u »Vagliju« replicirao je na njegov članak ustrajno podržavajući svoju tezu o »višoj glavi«.⁶

Istovremeno se za krstionicu zainteresirao Ivan Kukuljević, te je na tri mjesta objavio svoja preliminarna zapažanja.⁷ Smatrao je da je u imenu »Wisassclavo« naveden ili srpski knez Vojislav (Βοισσεσλαβος Konstantina Porfirogeneta) ili zahumski knez Višeslav, čije su ime Jireček i Miklošić odredili iz patronomika zahumskog kneza Mihajla po Porfirogenetu: Μίχαηλ του Βουσεβούτζη. Kasnije se detaljnije pozabavio krstionicom, objavio njezin crtež i opredijelio se za mišljenje o zahumskom »velikom županu« Višeslavu.⁸ Upoznavši se s Kukuljevićevim mišljenjem iz prve publikacije u »Narodnim novinama« Ferrari-Cupilli je ponovno uzeo riječ u »Osservatore Dalmato« pobijajući anonimna u »Vagliju«.⁹ U katalogu muzeja Correr, što ga je objavio upravitelj Lazari 1859. god. navedene su sve dotada objavljene teze, a stječe se dojam da se on opredijelio za Kukuljevićevo.¹⁰ U navedenim

² I d e m. Osvrt na ninske građevine i umjetničke spomenike srednjega i novoga vijeka, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 16—17, 1969, 315—317.

³ *Gazzetta di Venezia*, br. 102, 1853.

⁴ *Vaglio*, br. 33, Venezia 1853.

⁵ *Osservatore Dalmato*, br. 135, 24. VIII. 1853.

⁶ *Vaglio*, br. 38, 39, 40.

⁷ *Narodne novine*, Zagreb 1853, br. 217; *Corriere italiano*, br. 50, Beč 1854; Izvjestje načelnika društva g. I. K. S. o svom putovanju u Mletke i Beč god. 1853, *Arhiv za povjestnicu jugoslavensku*, III, 336.

⁸ I. Kukuljević-Sakcinski, Izvjestje o putovanju kroz Dalmaciju u Napulj i Rim, *Arhiv za povjestnicu jugoslavensku*, IV, 1857, 391.

⁹ *Osservatore Dalmato*, br. 183, 16. XI. 1853.

¹⁰ V. Lazari, *Notizia delle opere d'arte e d'antichità della raccolta Correr*, Venezia 1859. Citirajući članak Ferrari-Cupillija Lazari je mislio da ga je napisao splitski arheolog Gianfrancesco Carrara, pogrešno razriješivši inicijale »G. F. C.« kojima je članak potpisan.

člancima raspravljalo se i o mjestu gdje je krstionica izrađena. Spominju se tri mogućnosti, ili da je izrađena u Veneciji da tu i ostane, ili da je u Veneciji izrađena da se odnese naručiocu, ili da je izrađena drugdje pa da je u Veneciju donesena. Anonim u »Vagliju« je smatrao da je krstionica plijen dužda Ordelafa Faliera koji je ratovao u Dalmaciji u 12. st.

Novo presudno mišljenje iznio je 1860. god. Ferrari-Cupilli u časopisu »La Voce Dalmatica«.¹¹ Proučavajući danas već izgubljeno rukopisno djelo, tzv. »Anonim Filippi« napisano potkraj 18. st., koje je sadržavalo uz brojne podatke iz prošlosti Zadra, dosta vrijednih podataka o arheološkim spomenicima u Ninu i o prvim istraživanjima što su tamo vršena. Posvetio je pažnju opisu rušenja baptisterija ninske katedrale, što je uslijedilo 1746. god. Baptisterij je, po tom rukopisu, pisanom pedesetak godina kasnije, bio okrugao, presvođen i imao je četiri niše, a u sredini je imao ukopan zdenac (vasca) do kojega se silazilo stepenicama (pet na broju). Prilikom rušenja stradala su dva nadgrobna spomenika iz 15. st. što su se tu nalazila i netko je kriomice odnio iz Nina kamenu posudu (vasca) »s isklesanim grbovima i natpisima«.¹² Ferrari-Cupilli se upitao kud bi ta posuda mogla biti u to vrijeme odnesena ako ne u Veneciju, a pisac 18. st. mogao je ukrase smatrati grbovima i po tome ta posuda mogla bi biti upravo ona što je dospjela u »Museo Correr«.¹³ Ferrari-Cupilli nije inzistirao na neprikoslovenosti svoje teze. Objavio ju je u obliku pisma upućenog Kukuljeviću i prepustio njemu kao većem autoritetu da o tome da konačnu riječ. Kukuljević se, koliko mi je poznato, nije odazvao. U njegovim »Putnim uspomjenama« iz 1873. nema spomena o tom problemu. Pišući tom prilikom, Ferrari-Cupilli upozorio je na to da bi »presbyter Iohannes« mogao biti identičan s onim svećenikom Ivanom koji se spominje u papinomu pismu upućenom hrvatskom vojvodi Bra-

¹¹ G. Ferrari-Cupilli, Su d'un antica vasca battesimale del Museo Correr di Venezia, *La Voce Dalmatica*, Anno I, br. 22, 27. X. 1860,» 175—178. Isti je članak bez ikakvih izmjena objavljen u *La Domenica*, br. 22 i 23, Zadar 1890.

¹² Tekst koji se na to odnosi u »Anonimu« glasi prema Ferrari-Cupilliju: »Adiacente alla cattedrale verso bora fu da secoli li più lontani edificato il battisterio di figura rotonda a volti reali, adornato di quattro cappelle nel di cui centro si vedeva una vasca di pietra a cui si discendeva per cinque gradini, ed era destinata per amministrare le acque battesimali per modo d'immersione, come rappresentava la sua figura che superstite in parte rimase a tante sovversioni. Questo rimasuglio di antichità, perche cadente e per dar luogo alla piazza, fu capricciosamente alterato e atterrato l'anno 1746; per il sito del quale fu accordato dal Rappresentante lo spazio per erigere dietro l'altar maggiore una nuova sagrestia, in luogo alla vecchia, ch'era essai ristretta. Piangasi dunque dagli amatori della patria nonense la distruzione totale anche dell'ultimo ecclesiastico rimasuglio; lo spezzamento di due depositi dell'anno 1472, uno di Giovanni Corner Conte di Nona e l'altro di Lucrezia sua figlia, ivi stabiliti e molto più la perdita della vasca con iscrizioni e stemmi dissotterrata, ad altroue dell'umana avidità con altre lapidi asportata con quel privato metodo e profondo silenzio, che è solito d'essere osservato in simili arbitrarie disposizioni.« O »Anonimu Filippi« v. H. Morović, *Jedan nestali izvor za kulturnu povijest grada Zadra, Zadarska revija*, god. I/4, 1952, 36—43.

¹³ »In tale vasca, con iscrizioni e fregi ch'erroneamente dallo scrittore potrebbano essere stati presi per stemmi, non par di vedere una somiglianza grandissima con quella del museo veneto?«, Ferrari-Cupilli, o. c., 177.

nimiru, pa se krstionica može datirati potkraj 9. st. Rački je prihvatio, uz izvjesnu rezervu, teze Ferrari-Cupillija i o porijeklu krstionice i o svećeniku Ivanu.¹⁴ Našavši se u neprilici da Višeslava vremenski smjesti među dotad poznate hrvatske vladare i vodeći računa o vremenu kad se svećenik Ivan spominje, pretpostavio je da je Višeslav mogao vladati između Muncimira (Mutimira) i Tomislava. Kategorički je odbio Kukuljevićevo domišljanje o zahumskom knezu Višeslavu. Slično mišljenje iznio je i Jelić,¹⁵ samo što je otklonio svaku dilemu o ninskom porijeklu krstionice, dilemu prisutnu i kod Ferrari-Cupillija i kod Račkoga.¹⁶ Krstionicom su se bavili Cattaneo¹⁷ i Stückelberg¹⁸ obradivši je u okviru talijanske ranosrednjovjekovne skulpture. I jedan i drugi datirali su je na osnovi stilskih osobina u prijelaz iz 8. u 9. st. Kad se upoznao s tim mišljenjem, Jelić je iznio dalekosežne zaključke: Višeslav je prema tome suvremenik Karla Velikog, živio je u doba kad je Karlo Veliki širio svoje granice prema Istoku i Balkanu privodeći kršćanstvu pokorene narode. Višeslav je dakle prvi pokršteni hrvatski knez, prvi poznati vladar primorske Hrvatske.¹⁹ Jelićevo mišljenje je preuzeo Šišić²⁰ i tako se ono proširilo osnaženo njegovim autoritetom.

Karaman je kao povjesničar umjetnosti u cijelosti prihvatio to usvojeno mišljenje i o vremenu postanka i o ninskom porijeklu krstionice.²¹ Tako je mislio i Šeper, kad je argumentirao datiranje zadarskog reljefa s prikazom Kristova rođenja u 8, odnosno početak 9. st.²² Kasnije pak, 1957. god. Šeper je iznio novu tezu i krstionicu datirao u 11. st.²³ Za to su mu u prvom redu poslužile epigrafske osobine natpisa. Usporedio ga je s natpisom prokonzula Grgura na ciboriju u zadarskom Arheološkom muzeju, gdje se susreću vrlo slične osobine (*litterae contiguae, litterae insertae*) pri skraćivanju riječi. Kako je poznato, vrijeme kad je Grgur živio: — dvije isprave ga spominju 1033. i 1036. god.

¹⁴ F. Rački, *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia*, Zagreb 1877, 376—377.

¹⁵ L. Jelić, *Spomenici grada Nina*, *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva*, Nova serija, god. VI, 1902.

¹⁶ Ferrari-Cupilli kaže: »Tutte queste ben so non altro essere che conghietture; ma siccome parmi ch'esse non manchino di ragionevole fondamento così mi permetto di sottoporle, distinto Signore (misli na Kukuljevića, op. p.) al riputato vostro giudizio (o. c., 178). Rački pak kaže: *Cuiusnam provinciae dux fuerat ille Višeslav, inscriptio ipsa non innuit, quodsi dubio vacaret, vas ad baptisterium non-ense reipsa pertinuisse, eotum censendum esset Višeslavum Chroatorum ducem fuisse* (Rački, o. c., 377).

¹⁷ R. Cattaneo, *L'architettura in Italia dal sec. VI al Mille circa*, Venezia 1888; *Idem*, *L'architecture en Italie du VI au XI siècle*, Venise 1891, 110—111.

¹⁸ E. Stückelberg, *Langobardische Plastik*, Kempten—München 1909, 72.

¹⁹ L. Jelić, *Dvorska kapela sv. Križa u Ninu*, Zagreb 1911, 15, Tab. VIII, 12.

²⁰ F. Šišić, *Priručnik izvora hrvatske historije*, Zagreb 1914, 119—120.

²¹ Lj. Karaman, *Iz kolijevke hrvatske prošlosti*, Zagreb 1930, 79 i sl. 50; *Idem*, *Ziva starina*, Zagreb 1943, 40—44. *Idem*, *Baština djedova*, Zagreb 1944.

²² M. Šeper, *Relief iz Zadra s prikazom Kristova rođenja*, *Hrvatska smotra*, 1943, 11—12, 644.

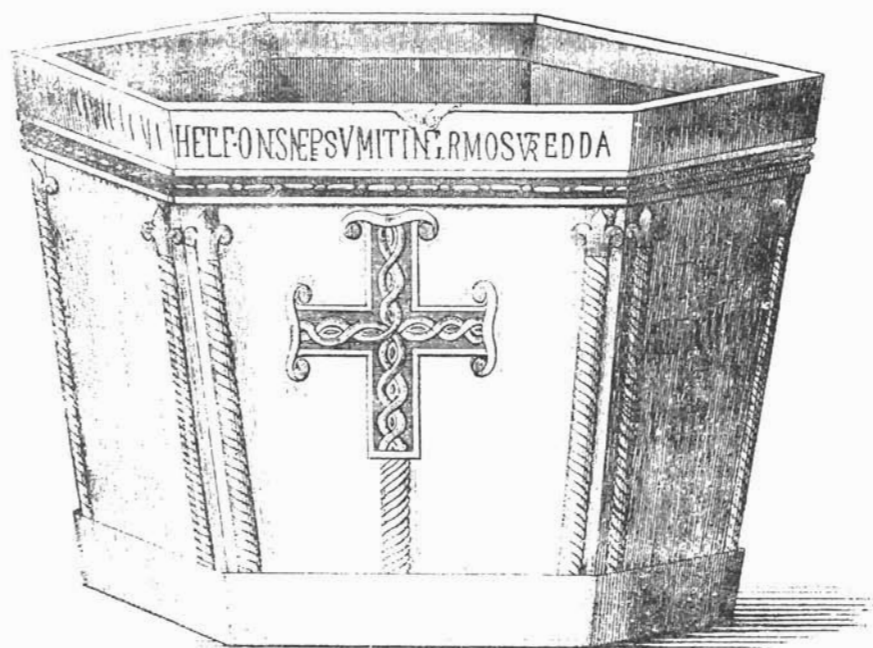
²³ *Idem*, *Der Taufstein des kroatischen Fürsten Višeslav*, *Nachrichten des Deutschen Instituts für merowingisch-karolingische Kunstforschung*, 14—16, Erlangen 1957/58, 5—6.

† HEC FONS TĒR SVMITĪ NĪRMOSTĒ DPA
 ILMINATOS. HĒXRANTSELER SVAQVOD
 DRIM SVMBERVITR BNE TĒFĪCANT
 RĪXNĪCĒLE SALVBRE CONFĒDOR NĒ
 HENNĒ. HOC IOH PRBSBĒPĒVSSAS
 LAVODĒOP SBNEĒPSITPEVOTE
 INHONORVDLETSĒI
 IOH SBPTĪSFTINĒEPTPEO
 CLIENTVLOQVESVO

Natpis na krstionici po Šeperu

— ništa ne priječi da se krstionica datira u Grgurevo vrijeme. Likovne karakteristike: pomanjkanje »horror vacui«, antički astragal, pletenica s »očima« jednako su karakteristične i za 8. i za 11. st. — i za vrijeme kad je »pleterna skulptura« u nastajanju i kad prelazi u novi likovni stil: romaniku. Karaman je na to reagirao i dosta opširno pobijao Šeperovo mišljenje, zalažući se za prije opće usvojeno datiranje.²⁴ Istakao je posebno pojavu astragala na krstionici, klasičnog motiva, što se mnogo češće upotrebljava u ranijem razdoblju preromanike (8. i poč. 9. st.). Također je istakao autoritet Cattanea i Stückelberga, koji su datirali krstionicu, kako kaže Karaman, na osnovi svojega velikog iskustva u proučavanju skulpture ranoga srednjeg vijeka. Što se tiče epigrafičkih osobina, Karaman upozorava da i natpisi stariji od 11. st. obiluju abrevijaturama. Kao primjer navodi poznati Branimirov natpis iz Muća. Natpis na krstionici ima jednu epigrafičku značajku karakterističnu za natpise 9. st: produženu vertikalnu hastu nekih slova što se ne vidi na natpisu Grgureva ciborija. Naziv »dux« ne javlja se u našim dokumentima 11. st.

²⁴ Lj. Karaman, O vremenu krstionice kneza Višeslava, *Peristil*, III, 1960, 107—109.

Crtež krstionice što ga je objavio Kukuljević

Analizirajući sva navedena mišljenja o krstionici, ne možemo kritički prihvatiti ni jedno, jer nisu čvršće temeljena. U vezi s datiranjem argumenti se oslanjaju na arbitrarna mišljenja Cattanea i Stückelberga, »koji su imali veliko iskustvo« u proučavanju ranosrednjovjekovne talijanske skulpture. U vezi s tim ne smiju se isključiti domišljanja o svećeniku Ivanu, koji bi mogao biti onaj isti iz papinih pisama Branimiru, što bi krstionicu datiralo tričetvrt stoljeća kasnije. O mjestu nalaza raspravlja se samo na temelju duhovite pretpostavke G. Ferrari-Cupillija.

Mislim da bi se pitanje prvotnog položaja krstionice ipak moglo riješiti arheološkim istraživanjem i možda potvrditi ono što je Ferrari-Cupilli pretpostavio. Prema »Anonimu« baptisterij ninske katedrale imao je ukopanu kamenu posudu gdje se nekad obavljalo krštavanje uranjanjem. Ti podaci imaju potvrdu u dva znatno starija svjedočanstva — iz 16. i početka 17. st. Tada su papinski vizitatori posjetili Nin i opisali sve sakralne objekte u gradu. Vizitator Agostino Valier 1579. god. spominje da se u katedrali, u »staroj sakristiji« nalazi »velika kamena posuda« za krštenje.²⁵ Vizitator Michiel Priuli 1603. kaže da

²⁵ *Visum est Baptisterium quod est antiqua sacristia Ecclesiae et est vas magnum lapideum coopertum* (A. R. Filipi, Ninske crkve u dokumentima iz godine 1579. i 1603, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 16—17, 1969, 559).

Krstionica u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu

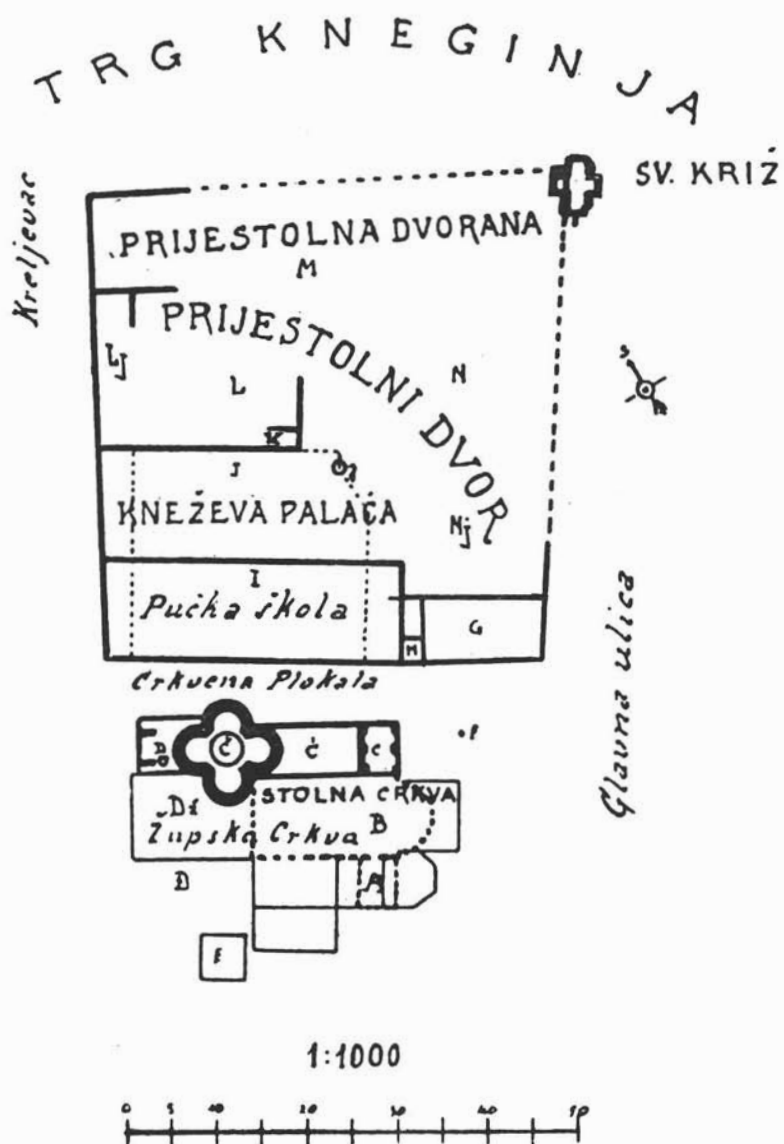
je krstionica u kapeli s lijeve strane glavnog oltara i da je »u obliku cisterne«.²⁶ Prema »Anonimu« zgrada baptisterija nalazila se sa sjeveroistočne strane crkve i porušena je 1746. god. da se proširi trg, pa je crkvi ustupljen javni prostor »iza glavnog oltara«, zapravo iza apside, da se sagradi nova sakristija. Jelić je pišući 1902. pretpostavljao da se baptisterij nalazio na površini današnje (nove) sakristije.²⁷ Prišavši arheološkom istraživanju 1910. god. on je stvarno našao zidove baptisterija na mjestu gdje ga je opisao Priuli, lijevo od glavnog oltara, gledajući od ulaza. No nije mu posvetio pažnju, ali mu je tlocrt ipak unio u skicu nalaza, objavljenu 1911. i označio slovom »C«. Zakupljen »Anonimovim« opisom baptisterija okruglog oblika, presvođenog i s četiri niše, dao je maha svojoj mašti, što je danas teško shvatljivo, i nacrtao veliku kružnu građevinu s četiri prostrane niše, zapadno od pronađenih zidova baptisterija.²⁸ Na fotografijama njegovih arheoloških sonda ne vidi se nikakav zid što bi odgovaralo nacrtu,²⁹ a to se potvrdilo kad su Suić i Perinić izvršili reviziju iskopavanja na

²⁶ *Visitavit Baptisterium in quadam capella a parte sinistra altaris maioris quod reperit indecens in modum cisterne* (*Ibid.*, bilj. 22).

²⁷ Jelić, *Spomenici...* (l. c., 104). A. R. Filipi publicirajući gornje podatke o vizitacijama, prilaže skicu tlocrta crkve i ukazuje na mjesto gdje Priuli spominje baptisterij (o. c., 557).

²⁸ Jelić, *Dvorska kapela*, Tab. III; 3.

²⁹ *Ibid.*, Tab. IV i V.

Jelićev nacrt arheoloških nalaza oko ninske katedrale 1910. god.

tom mjestu 1960. god.⁸⁰ Iz Jelićeva nacрта vidi se da pravokutna prostorija, označena s »C« ima dva dulja zida, što su okomito postavljena na sjeveroistočni zid katedrale, deblja od ostalih pronađenih i u njima se nalaze četiri male niše, po dvije u svakom. Zidovi takve debljine mogli bi nositi svod. Tlocrt nas jasno podsjeća na jednobrodne longitudinalne predromaničke crkvice presvođene poluvaljkastim svodovima. Napomenuo bih ponovo da je »Anonimov« tekst nastao pedesetak godina nakon 1746, dakle nije sasvim pouzdan, što je Ferrari-Cupillija ohrabrilu da opis kamene posude »s grbovima i natpisima« usporedi s krstionicom o kojoj je riječ. Dakle ni opis zgrade baptisterija »okruglog, presvođenog i s četiri niše« ne mora se doslovno shvatiti. Prostorija što ju je Jelić otkrio bila je presvođena bez sumnje poluvaljkastim tj. »okruglim«, svodom i imala je, što je jasno vidljivo iz nacрта, četiri niše. Ako je kamena posuda bila toliko ukopana da se Priuliju učinila »cisternom«, a »Anonim« spominje pet stepenica kojima se do nje silazilo, vjerojatno su ostali neki tragovi. Valja pretpostaviti da bi se mogao naći otisak krstionice. Jelić tome nije obraćao pažnju, jer je baptisterij tražio, kako rekoš, na drugom mjestu. Kad je nedavno uređena vanjština katedrale (današnje župne crkve u Ninu), time što je otučena žbuka, na mjestu opisane pravokutne prostorije s nišama jasno se razabire otisak dvostrešnog krova. Revizija Jelićevih istraživanja na tom mjestu sama se po sebi nameće. Treba poželjeti da se izvrši što prije i da se tako uklone sve dileme, za volju znanstvenoj istini, kojoj je težio i Stjepan Gunjača kojemu se ovaj svezak našeg časopisa posvećuje.

Summary

THE BAPTISMAL FONT WITH THE NAME »VUISSASCLAVO DUCI« AND THE PROBLEM OF THE NIN BAPTISTERY

The paper deals with the well-known baptismal font commissioned by »the priest John (Johannes) in the duke Višeslav's (*Vuissisclavus*) time«. The author points out that the font has never been appropriately studied in spite of numerous articles dedicated to it. According to the style of execution it was dated to the late 8th or early 9th centuries, while M. Šeper on the basis of the same stylistic features dated it to the 11th century. If priest John were identified with the priest bearing the same name who was mentioned in pope's letters to the Croatian duke Branimir (as earlier authors believed) the font could be dated in the last quarter of the 9th century.

⁸⁰ M. Suić, M. Perinić, Revizija iskapanja »ninskog baptisterija«, *Diadora*, 2, 1962, 317—320.

The font is supposed to have been originally at Nin from which it was taken to Venice in 1746. This is the supposition of the historian G. Ferrari-Cupilli from Zadar who in this way explained the datum that a font from Nin mysteriously disappeared in unknown direction, when the baptistery construction was destroyed in 1746. The author of this paper would like this supposition to be tested by archaeological excavations, since there are such possibilities. Earlier excavation lacking scholarly approach, undertaken by L. Jelić in 1910, was led in the wrong direction.